

CAHİLİYE DEVRİ ARAPLARINDA DİN ANLAYIŞI

Mehmet Bölükbaşı*

Öz

Cahiliye Döneminde Araplar bir yaratıcının olduğunun farkındaydılar. Bu bağlamda Allah'ı inkâr etmiyorlardı, Cahiliye Arapları diğer tanrı ve put adlarından ayrı olarak en yüce mâbud ve yaratıcıyı ifade etmek için Allah kelimesini kullanıyorlardı. Bu kullanım bize Cahiliye Dönemi Araplarında Allah inancının var olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Cahiliye Döneminde kendilerine *Hanif* denilen sayıca az olan insanlar bulunmaktaydı. Hanifler; Hz. İbrahim'in dinine bağlı olup, Allah'a inanan, puta tapmayı reddeden kişilerdi; ayrıca bu kişilerin ortak bir ibadetleri de yoktu. Bu bağlamda Cahiliye Döneminde Araplar arasında en yaygın inanç puta tapmaktı. Putların dünyada kendilerine yardımcı olduklarına inanıyorlardı. Taptıkları putları genellikle taş, ağaç ve bazı madenlerden imal ediyorlardı. Bazen de yiyeceklerine put şekli verip tapıyorlardı. Cahiliye Döneminde putların bulunduğu mabetlerin sayısı oldukça fazlaydı. En önemli mabetlerden biriside Kâbe'ydi. Kâbe'nin içinde ve çevresinde tapınmak için yüzlerce put bulunmaktaydı. Bununla birlikte, Cahiliye Dönemi Arapları; ahirete inanmıyor ve bir kısmı da cinleri ilah kabul edip tapıyorlardı. Ayrıca Cahiliye Döneminde meleklerin, Allah'ın kızı olduğuna inanan bir kısım insanlar mevcuttu. Arap Yarımadası'nda Yahudiler ve az da olsa Hıristiyanlar yaşamaktaydı. Yahudiler genellikle Medine'de hayatlarını sürdürmekteydiler. Hıristiyanlık ise Arap Yarımadası'nın kuzeyinde, Gassânîler ve Hîreliler arasında yaygın bir inanış olarak varlığını sürdürmekteydi. Bu bağlamda bu çalışmada Cahiliye Dönemi Araplarında din anlayışı ele alınmış ve ayrıca 'din'in' İbranice ve Kur'ân-ı Kerîm'de geçen tanımları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İslâm'dan önceki Arapların din kelimesinin kullanımı ve dinî anlayışları üzerinde durulmuştur. Ayrıca Cahiliye Dönemi Araplarında *Allah* kelimesinin kullanımına değinilmiştir. Bu bağlamda Cahiliye Döneminde Araplardaki çok tanrıcılığın ve putperestliğin esasları ile tapınılan belli başlı putlar hakkında genel bir bilgi verilmeye çalışılmıştır.

97

* Dr. Mehmet Bölükbaşı, Uzman Arapça Mütercim, Genelkurmay Başkanlığı /Ankara
e-posta: blkbamehmet@gmail.com
Makale Gönderim Tarihi: 14.08.2019
Makale Kabul Tarihi : 10.12.2019

Anahtar kelimeler: Cahiliye Dönemi, Araplarda din anlayışı, putperestlik, Hubel putu.

In Pre-Islamic Age of Ignorance Understanding of Religion in the Arabs

Abstract

During the Jahiliyyah period, the Arabs were aware that there was a creator. However, they did not deny God and the Jahiliyyah Arabs used the word Allah to express the most omnipotent and creative, apart from the names of other gods and idols. This use shows us that there is a belief in Allah in the Jahiliyyah Arabs. In the Jahiliyyah period, there were few people who were called Khanifs; those who believed in Abraham's religion and Allah. They refused to worship the idol and also had no common prayer. In this context, The most common belief among the Arabs during the Jahiliyyah period was to worship the idol. They believed that the idols were helping them in the world and they usually produce idols, made of stones, trees and some mines. Sometimes they worshiped their food by giving them shape. The number of temples where idols were found during the Jahiliyyah period was quite high. One of the most important temples was the Kaaba and there were hundreds of idols to worship in and around the Kaaba. However, in pre-islamic age of ignorance Arabs did not believe in hereafter, and some of them worshiped the Jinn and accepted them. In addition, there were some people who believed that the Angels were daughter of God in Jahiliyyah period, also In pre-islamic age of ignorance Jews and a small number of Christians were living in the Arabian Peninsula. Jews generally lived in Medina. Christianity, on the north of the Arabian peninsula and Christianity was a common belief among Gassânîs and the Hîrelis. Within this context in this study it was taken up the understanding of religion in pre-islamic age of ignorance in the Arabs and also information on the definitions of religion in Hebrew and the Quran. The use of the religion word in Arabs before Islam and their understanding of religion was emphasized. In addition, the use of the word of Allah is mentioned In pre-islamic age of ignorance in the Arabs. In this regard, it was tried to give general information about the principles of the paganism and the main idols of idolatry in pre-islamic age of ignorance in the Arabs.

Key words: Pre-islamic age of ignorance, understanding of religion in the Arabs, paganism, Hubel Idol.

Structured Abstract

The most common belief among the Arabs during the Jahiliyyah period was to worship the idol. Every tribe and the city had its idol. The most famous idols were Hubel, Lat, Uzza and Menat and there were 360 idol in the Kaaba. Therefore, Kaaba was considered holy by the Arabs. The Arabs visited the Kaaba, sacrificed their idols, and would not believe in the resurrection after death. They believed that the idols were helping them in the world and they usually produce idols, made of stones, trees and some mines. Sometimes they worshiped their food by giving them shape. The number of temples where idols were found during the Jahiliyyah period was quite high. One of the most important temples was the Kaaba and there were hundreds of idols to worship in and around the Kaaba, although the Arabs worshiped the idols but they did not deny God, and the Jahiliyyah Arabs used the word Allah to express the most omnipotent and creative, apart from the names of other gods and idols. This use shows us that there is a belief in Allah in the Jahiliyyah Arabs. However, in pre-islamic age of ignorance Arabs did not believe in hereafter, and some of them worshiped the Jinn and accepted them. In addition, there were some people who believed that the Angels were daughter of God in Jahiliyyah period. Before the arrival of Islam, there were different beliefs in the Arab society, such as Judaism, Christianity, Magog, Sabiism and Khanif, but the most common belief was idolatry, although the Jahiliyyah Arabs believed the idols but they acknowledged the existence of a superior power, which they called God also among the Arabs there were those who had accepted the Khanif faith and the religion of Abraham. This shows that the belief in Allah exists on the Arabian Peninsula because the word of Jahiliyyah poem was used to express God and this word was used to indicate that God exists. On the other hand, In pre-islamic age of ignorance Jews and a small number of Christians were living in the Arabian Peninsula. Jews generally lived in Medina. Christianity, on the north of the Arabian peninsula and Christianity was a common belief among Gasssânîs and the Hîrelîs. In the Jahiliyyah period, there were few people who were called Khanifs; those who believed in Abraham's religion and Allah. They refused to worship the idol and also had no common prayer.

The information about the idolatry beliefs of the Jahiliyya Arabs are based on archaeological data. The information contained in these

documents provides information about the names of God and idol. The documents do not provide detailed information about basic religious issues such as prayer and worship. Besides, it is possible to benefit from the inscriptions and archaeological works of the Jahiliyyah Arabs, from the poems and proverbs of Assyrian, Hebrew, Greek and Latin sources, as well as the Jahiliyyah poetry and proverbs, which contain information about the pre-Islamic Arab society. On the other hand, in the first period of the birth of Islam there are also detailed information written in the Quran, tafsir, hadith, siyar (prophetic biography) and history works about the religious beliefs of the polytheist Arabs. During in pre-islamic age of ignorance, the purpose of worship of Arabs was to achieve their earthly desires and the Arabs made their prayers in the houses where idols were put, they would prostrate and pray to the idols. They would usually appeal to idols for health, money, success and having children. The Jahiliyya Arabs did not have belief in the hereafter but the grave of the deceased would include food and clothing. In addition, an animal was left to die at the grave and they believed that the deceased would use the animal on the way to the last judgement this shows that there is a thought about the existence of a second life after the died in the subconscious of Arabs, within this context in this study it was taken up the understanding of religion in pre-islamic age of ignorance in the Arabs and also information on the definitions of religion in Persian, Hebrew and the Quran. The use of the religion word in Arabs before Islam and their understanding of religion was emphasized. In addition, the use of the word of Allah is mentioned In pre-islamic age of ignorance in the Arabs. In this regard, it was tried to give general information about the principles of the paganism and the main idols of idolatry in pre-islamic age of ignorance in the Arabs.

Giriş

Cahiliye Döneminde putları şefaatchi olarak gören Araplar, onları efendilerini korudukları gibi koruyor ve kabilenin çocukları da dâhil olmak üzere her şeyin onlara ait olduğuna inanıyorlardı. Putlar için ‘baba’ anlamına gelen ‘Eb’ (أَب) kelimesini kullanıyor ve kendilerini (أَوْلَادُ الْأَصْنَامِ) ‘putların çocukları’ olarak kabul ediyorlardı. Putlar adına savaşlar yapıyor ve savaşlarda onlardan yardım bekliyorlardı. Kabilenin düşmanı olan kişi veya kişiler aynı zamanda putların da düşmanı olarak görülüyorlardı.¹ Bu bağlamda Cahiliye Döneminde Arap toplumunda en yaygın inanç putperestlikti; fakat Cahiliye Arapları puta tapmalarına rağmen putları şefaatchi kabul etmeleri onların putlardan daha güçlü bir varlığın mevcudiyetine inandıklarını göstermektedir.

Cahiliye Arapları, Allah’ı Kâbe’nin Rabbi olarak görüyor ve yeminlerini Allah adına yapıyorlardı. Ahiret inançları belirgin bir şekilde değildi, günlük hayatlarında Ahirete inanmayan bir toplum görüntüsü çizmelerine rağmen Arapların bir kısmının ölen kişinin mezarının yanına yiyecek ve giyecek koymalarının sebebi hayatı sona eren kişinin tekrar hayat bularak dünyaya döneceği inancından kaynaklanmaktaydı.² Bununla birlikte Cahiliye Dönemi dualarının bazılarında, deyimlerinde, atasözlerinde ve şiirlerinde ‘Allah’ kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle şiirlerde Allah’tan bir ilah olarak söz edilmektedir.³ Cahiliye Araplarının birçok büyük ve küçük şekilde imal edip tapmış oldukları putları olmasına rağmen Allah ismini verdikleri yüce bir yaratıcının varlığına inandıklarının diğer bir somut delili ise Kuzey Arabistan’da yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen yazıtlarda Allah kelimesinin bulunmuş olmasıdır.⁴

Çalışmamızın konusunu oluşturan dinin tanımı ile ilgili görüşler; Dil araştırmacıları ve uzmanları, din sözcüğünün Arapça ‘deyn’ (دَيْن) kökünden isim veya mastar olduğu görüşüne varmışlardır. el-Cevherî ise din kelimesinin ‘âdet, durum, ceza, mükâfat ve itaat’ gibi farklı anlamları olduğunu ayrıca mükâfat ile ceza sözcüklerinin din kelimesini tanımlayabildiklerini; fakat terim olarak din kelimesini itaat sözcüğünün tanımladığını belirtir.⁵ Ragıb el-İsfahânî ise sadece din sözcüğünün ‘itaat’ ve ‘ceza’ anlamlarında kullanıldığını ifade etmiştir.⁶ İbn Manzûr, din sözcüğünün ayrıca ‘hesap’ ve ‘İslam’ anlamlarına geldiğini bununla birlikte ‘din’in isim, ‘deyn’in (دَيْن) ise mastar, olduğunu belirtmiştir.⁷

Mütercim Âsım Efendi ise din sözcüğünün otuzu aşkın anlamı olduğundan bahsetmiştir. Bu bağlamda din kelimesinin; İslam, örf, âdet ile ceza, karşılık ve ayrıca hesap, hâkimiyet, galibiyet, saltanat, mülkiyet, hüküm, ferman, makbul ibadet, millet, şeriat ve son olarak itaat manalarına geldiğini ifade etmiştir. Hint-Avrupa dil ailesine mensup Farsça ve Sanskritçe’de din sözcüğü şu şekilde açıklanmıştır. Örneğin; Pehlevi dili olan Eski Farsça’da ‘daenâ’, terim olarak ‘din’ anlamına gelmektedir. Ayrıca Soğdca’da ‘dönden’, ‘dın’, ‘din’, ‘mezhep’ manasında kullanılmıştır. Sanskritçe’de ise ‘dharmadan’ ‘darm’ veya ‘dr̥m’ ‘din, inanç’ anlamını taşımaktadır. Sami dillerinden olan İbranice’de din, ‘hüküm’, ‘daino’ ise Arapçadaki ‘deyyan’ (ديان) sözcüğü ‘hüküm sahibi’ anlamına gelir.⁸

Oryantalist Macdonald, klasik Arap sözlüklerinde birbirinden farklı anlamlara gelen üç ayrı din kelimesi olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilkinin Arami-İbrani dillerinden olup ‘hüküm’ anlamına geldiğini, ikincisinin Arapça kökenli olan ‘örf ve âdet’ kelimelerinin olduğunu, üçüncüsünün ise Farsça kökenli olup din manasına gelen ‘daenâ’ sözcüğü olduğunu belirtmiştir.⁹ Demombynes ‘daenâ’ kelimesinin ‘din’ anlamında kullanılması durumunun tam olarak bilinmediğini, Arap dil bilimcilerinin din kelimesinin ‘daenâ’ dan geldiğini belirttiklerini ifade eder. Bununla birlikte Batılı dilcilerin ise ‘din’ sözcüğünü Farsça bir kelime olan ‘daenâ’ ya dayandırdıklarını belirtir. Ayrıca Demombynes din kelimesinin Arapçada ‘deyn’ borç, yükümlülük anlamına gelen kelimenin zaman içinde değişmiş şekli olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

Bununla birlikte din kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de 92 yerde zikredilmiş ve 3 ayette de değişik türevleri bulunmaktadır.¹¹ Din kelimesinin yer aldığı bu ayetlerde din sözcüğü ‘zul’, küçük düşürücü davranış, utanç veren ve ayıplanacak bir durum anlamına gelmektedir. Bu anlamların yanı sıra din kelimesi itaat, hüküm, tapınma, tevhit, İslam, şeriat, yönetme, yönetilme, ceza ve hesap anlamlarına gelmektedir. Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm’de din kelimesinin yer aldığı surelerin iniş sıraları dikkate alınarak anlamsal gelişimi tarihçiler ve dilbilimciler tarafından incelenmiştir. Din kelimesinin yer aldığı ayetlerin yaklaşık olarak yarısı Mekkî, diğer yarısı da Medenî ayetlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte ilk dönemlerde inen ayetlerde din kelimesi gün ‘yevm’ (اليوم) sözcüğüyle birlikte ‘din günü’ yevmu’d-din (يَوْمَ الدِّينِ) ibaresi tekrar edilmemiştir.¹² Bu ibarede kast edilen insanların iman ve amellerine göre hesaba çekilecekleri zaman olan ahiret gününü belirtmektedir.

1. Cahiliye Devrinde Araplarda Din

İslamiyet'ten önce Arapların dini inançları ile ilgili bilgilere ilk kaynak kabul edilen Hadramutlular, Sebeliler, Katabanlılar ve Maînîliler gibi Arabistan'ın güneyinde yaşayan toplumlar ile Tedmurlular, Nabatiler, Lihyânîlular, Safâlîlular ve Semûdlular gibi Kuzey Arabistan ve Hicaz bölgesinde yaşamış olan Arap toplumlarından ve onlardan kalan arkeolojik belgeler ve kitabeler sayesinde ulaşılmaktadır. Fakat elde edilen bu belgelerde yalnızca tanrı ve put adlarına yer verilmiş inanç kuralları, dua ve ibadet gibi dini konularla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmemiştir. Bu bağlamda elde edilen bilgiler sayesinde o dönemdeki tanrı ve put adları hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Bununla birlikte Yunanlılar, Latinler, İbraniler ve Asurlular gibi milletlerden kalan bilgi, belge ve eserlerde de Cahiliye Dönemi Araplarının dini inanışlarına dair bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Cahiliye Döneminde söylenen şiirlerde, atasözlerinde, Arapların nesepleri (soyları) ve savaşları gibi işlenen konularda çeşitli bilgiler bulunduğundan bu eserlerde Cahiliye Dönemi tanrıların ve putlarının isimleri ile Cahiliye Araplarının inanç ve görüşleri hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, Cahiliye Dönemi Araplarının dini inanışları hakkında güvenilir ve ayrıntılı bilgiler içeren önemli bir kaynaktır. Bununla birlikte Cahiliye Dönemi Araplarının dini inançları ile ilgili bilgilere siyer, megazi ile hadis kitapları ayrıca sadece Mekke ve Medine tarihini anlatan özel tarihler ve Kur'ân tefsirleri sayesinde ulaşılmaktadır. Bazı İslam alimleri Cahiliye Araplarının dini inançlarını, taptıkları putları anlatan eserler yazmışlardır; fakat bu eserlerden sadece İbnu'l-Kelbî'nin yazmış olduğu önemli ve değerli bir kaynak eser olarak kabul edilen *Kitâbu'l-Esnâm* (Putlar Kitabı) günümüze kadar gelebilmiştir. Bununla birlikte el-Câhiz ve Ebu'l-Hasan Ali b. Fudayl da *Kitâbu'l-Esnâm* adını verdikleri birer eser telif etmişlerdir; ancak bu eserler kaybolmuş ve günümüze ulaşamamışlardır.¹³

Bununla birlikte İbnu'l-Kelbî'nin *Kitâbu'l-Esnâm* (Putlar Kitabı) adlı eserinin dışında telif ettiği ve çeşitli Arap kabilelerinin siyasi, kültürel ve dini yaşayışlarını ele aldığı *Edyânu'l-Arab* (Arapların Dinleri) adlı bir kitabı bulunmaktadır.¹⁴ Cahiliye Döneminde din sözcüğü İslamiyet'teki anlamıyla kullanılmaktaydı. Örneğin; Cahiliye Döneminde yaşamış ve Hanif inancını kabul etmiş şairlerden Umeyye b. Ebu's-Salt'ın dizelerinde bu durum görülmektedir; 'Kıyamet gününde

Allah katında Hanîf dininin dışındaki bütün dinlerin uydurma olduğu ortaya çıkacaktır.’¹⁵ Bu bağlamda dine ve tanrıya bağlılık Semud kavminden kalan kitabelerde de görülmektedir. Bu durumu yansıtan metinlerin birinde Semud kavmine mensup birisinin tanrı olarak kabul edilen ‘Vedd’in dini’ne bağlı olduğunu ve ayrıca başka bir metinde de ‘Vedd’in dinine bağlı kalarak öleceğini’ belirttiği görülmektedir.¹⁶

İslam kaynak eserlerinin birçoğunda Sami kavimlerinde olduğu gibi Arapların da en eski dinlerinin tevhit inancı temeline dayandığı; ifade edilmekte olup, bununla birlikte Cahiliye Devrinden günümüze kadar ulaşan bilgi ve belgelerde Arapların ilk dini inanışlarının tam olarak tevhit dini olduğunu gösteren net veriler bulunamamıştır. Fakat bazı kitabelerde ‘göğün hâkimi, göğün ilahı’ ‘zu semavî (ذو السَّمَاوِي) diye adlandırılan bir tek tanrıya ibadet ettikleri anlaşılmaktadır.¹⁷ Bu bağlamda Arapların Yahudilik ve Hıristiyanlık etkisine girmeden evvel bir dini inançları olduğunu ve ayrıca tam olmasa da tevhit ve tek tanrı inancına sahip olduklarını göstermektedir.

Bununla birlikte Arap Yarımadası’nda ve özellikle Güney Arabistan’da milattan sonra ortaya çıkan Rahmân inancının var olduğu tespit edilmiştir. Mekke’de yaşayan Arapların Yemen’le ticari ve sosyal bağları nedeniyle Rahmân inancını benimsemiş ve bu sözcüğü Allah manasında kullanmaya başlamışlardır. Ayrıca Cahiliye Dönemi şairlerinden olan Hâtim et-Tâî, Şenferâ ve Sulâle b. Cundeb’in; şiirlerinde Rahmân ismini kullandıklarını ve bu ismi Allah’ı ifade etmek için kullandıklarını gösteren kanıtlar bulunmaktadır.¹⁸ Cahiliye Döneminde Rahmân kelimesi Araplar tarafından kullanılmıştır. Örneğin; Allaha itaat etmek için ‘Allah’ım emrine boyun eğdik, sen rahmânsın’ ibarelerinde Allah ismi ile aynı anlama gelen Rahmân kelimesi de kullanılmıştır. Güney Arabistan’da yaşayan Eş’ariyye ve Ak kabilelerinde de ‘Rahmânın rızasını kazanmak için Beyt’i (Kâbe) haccederiz.’ ibarelerine rastlanmaktadır.¹⁹ İslamiyet ve Cahiliye Dönemlerinde *rab* ve *ilâh* kelimelerinin çoğulu bulunmakta, fakat rahmân ibaresinin çoğulu olmadığından bu sözcüğün tek bir ilah olan Allah’ı kastettiği açıktır. Bu bağlamda Cahiliye Araplarında en eski inanç tevhit inancıdır. Bu durum Samilerde görülmektedir, çünkü Samiler inandıkları ve en üstün kabul ettikleri tanrıya ‘El’ veya ‘İl’ ismini vermişlerdir.²⁰

1.1.Cahiliye Devrinde Allah Kelimesinin Kullanılması: Cahiliye Döneminde Araplar birçok tanrı ve putlara taparak bunların hepsine ayrı

isimler vermişlerdir. Fakat taptıkları dışında hepsinin üstünde yüce bir yaratıcıyı belirtmek için ‘Allah’ kelimesini de kullanmışlardır. Bununla birlikte ‘Ey Allahım’ manasında kullanılan ‘ya Allah’ (يَا اللَّهُ) ile sık bir şekilde söyledikleri ‘Ya Allah, Ey Allah’ım’ anlamına gelen ‘Allahumme’ (اللَّهُمَّ) ibarelerine dualarında yer vermişlerdir. Bu bağlamda ‘rahmân’ kelimesi gibi ‘Allah’ isminin de çoğul halinin olmaması, Cahiliye Araplarının dini inançlarında, ‘Allah ve Rahmân’ isimlerinin belirli ve bir olarak kabul edilen Allah’ı ifade ettikleri görülmektedir.²¹

Cahiliye Araplarının, Allah’ı bildikleri, Allah’a diğer putlardan daha yüce isimler ve sıfatlar verip, Allah adına yemin ettiklerine dair örnekleri Cahiliye şiirinde görmek mümkündür. Bununla birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan bazı ayetlerde Cahiliye Arapları putların haricinde yeri ve gökleri yaratıp, yağmur yağdırarak toprağa hayat veren bir yaratıcı olduğunun farkındaydılar ve bu yaratıcıyı ‘Allah’ olarak isimlendirmişlerdir. Ayrıca zor ve sıkıntılı durumlarda Allah’a dua edip ondan yardım istemeleri, bir iş yapıp başarmak için Allah adına yemin etmeleri, elde ettikleri ürünlerin bir kısmını diğer inandıkları tanrılarına ayırdıktan sonra, kalan diğer kısmını özellikle Allah için ayırmaları, Meleklerin varlığının farkında olmaları ve Melekleri Allah’ın kız ve erkek çocukları olarak düşünmeleri Allah’ı bildiklerini göstermektedir.

2. Cahiliye Devrinde Araplarda Putperestlik

Cahiliye Devrinde Araplar ilk başlarda bir yaratıcının varlığını kabul ediyorlardı. Fakat zaman içerisinde araştırma ve düşünmeyi bıraktılar. Ayrıca yaratıcının büyüklüğü ve yüceliği nedeniyle ona doğrudan ulaşmanın zor olacağını bu nedenle ancak aracılar sayesinde yaratıcıya yaklaşıp ona dua edebileceklerini düşündükleri için ‘esnâm’, ‘ensâb’ ve ‘evsân’, adını verdikleri putlar, dikili taşlar ile heykeller yaparak tapmaya başlamaları sonucu yaratıcının varlığını inkâr etmişlerdir.²²

Cahiliye Döneminde Araplar arasında puta tapma ve birden çok tanrıya inanmanın en yaygın olduğu zamanlarda bile Hz. İbrahim’in dinine inanıp onu yaşatmaya çalışan, Yahudilik ve Hıristiyanlıktan uzak durup, putperestlerle mücadele eden Hanîfler, hunefâ ya da ahnâf diye adlandırılan sayıları fazla olmayan kişilerin olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm’de Hanîfler, Allah’a şirk koşmayan, yalan söylemekten ve puta tapmaktan uzak durmuş dindar kişiler olarak

övgüyle bahsedilmişlerdir.²³ Bununla birlikte, Kur'ân-ı Kerîm Hanîflik inancının Ehl-i Kitap dinlerinin esası olduğunu ve Hz. Muhammed'in de Yahudilik ve Hıristiyanlık dini için değil Hanîflik inancı adına Allah tarafından gönderildiğini belirtmiştir.²⁴

Hanîfler hakkında elimizde bulunan fazla ayrıntılı olmayan bilgilere göre Hanîf inancına sahip kişilerin düzenli bir cemaat halinde ibadet etmedikleri daha çok tek başına birbirlerinden ayrı dini bir hayat yaşadıkları ve ibadet şekillerinin birbirlerinden çok az farklı olduğudur. Cahiliye Devrinin en bilinen Hanîfleri arasında Osman b. Huveyris, Ubeydullah b. Cahş, Zeyd b. Amr ve Varaka b. Nevfel'dir. Bu kişiler, ataları Hz. İbrahim'in dini inancı olan Hanîfliğin tevhit esasına dayandığını ve ayrıca Kureyşlilerin puta tapma inançlarının bâtil olduğu fikrinde bir araya gelerek, Hanîf inancının esaslarını belirlemek için çeşitli ülkelere gitmişlerdir. Hanîflerin birçoğu kültür seviyesi yüksek, bilgili, ve soylu insanlardı. Bu bağlamda Hanîfler arasında Abîd b. Ebras, Umeyye b. Ebu's-Salt, Âmir b. ez-Zarb, Suveyd b. Âmir ve Kus b. Sâide gibi belli bir kültür seviyesine sahip bilge ve şair olanlar bulunmaktaydı.²⁵

Güney Arabistan Cahiliye Dönemi Araplarının dini inançları hakkında ayrıntılı bilgi elde edebileceğimiz önemli bir bölgedir. Bu bağlamda bölgede yapılan kazılar sonucu elde edilen arkeolojik eserlerden ve bulgulardan Cahiliye devrinde Güneş, Ay ve Zühre yıldızından meydana gelen üçlü bir tanrılar sisteminin var olduğu ortaya çıkmıştır. Bulunan bu sistem tanrılar ailesini oluşturmaktadır. Çünkü Güney Arabistan'daki inanişâ göre Güneş ana tanrıça, Ay baba tanrı, Zühre ise oğul tanrı kabul edilmekteydi. Yapılan araştırmalara göre tanrı isimlerinin çoğunlukla Güneş, Ay ve Zühre tanrısından birinin sıfatlarından oluştuğu görülmüştür. Büyük ihtimalle kökeni Babillilere dayanan bu üç gök cisminin meydana getirdiği tanrılar sistemi, Keldânîler ve Sâbîfler'in etkisiyle öncelikle Güney Arabistan'da ortaya çıkmış daha sonra zaman içerisinde farklı şekillerde Kuzey Arabistan'da görülmeye başlanmış ve yayılmıştır. Cahiliye Devrindeki inanişâ göre bütün tanrıların en büyüğü Ay'dır. Bununla birlikte Güney Arabistan'da Ay, Cahiliye Araplarının dini inançlarında özel bir yere sahipti.²⁶

Güney Arabistan'da yaşayan Cahiliye Araplarının dini inançlarında Ay tanrısı oldukça önemliydi ve Ay tanrısına 'Ved, Vud veya Ed' şeklinde isimler vermişlerdi. Ayrıca bazı oryantalistler Yunan mitolojisinde yer alan tanrı 'Eros' ile Cahiliye Araplarındaki 'Ved'

tanrısı arasında bir bağlantı olduğunu, ‘Ved’ inancının Yunan kaynaklı olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁷ Kuzey Arabistan’da yaşamış olan Lihyân ve Semûd kabilelerinden kalan kitabelerde ‘Ved’ adına rastlanmış ve Kur’ân-ı Kerîm’de de bu ismin geçmesi, bununla birlikte Kuzey Arabistan’da Dûmetu’l-Cendel²⁸ denilen yerde ‘Ved’ adına bir tapınak kurulması, ‘Ved’ isminin insanlara ad olarak verilmesi ve Arabistan’da yaygın olarak kullanılması ‘Ved’ inancının Arabistan’ın hem kuzeyinde hem güneyinde ve ayrıca Hicaz’da yaygın bir inanç olduğunu göstermektedir. Güneybatı Arabistan’da yaşamış Katabanlıların Ay tanrısına birçok isim verdikleri fakat genellikle ‘Amm’ diye adlandırdıkları elde edilen kitabelerden anlaşılmaktadır. Güney Arabistan kabilelerinden olan Hadramutlular, Mezopotamya’da bir tanrı ismi olarak kullanılan ‘Sin’ adını ay tanrısına isim olarak vermişlerdi. Güneşe tapma inancı Cahiliye Dönemi Araplarında milattan öncelere dayanır çünkü Güney Arapları güneşi dışı tanrı olarak, Palmirliler (Tedmurlular) ise erkek tanrı olarak kabul ederlerdi. Bununla birlikte Palmirliler güneş tanrısını ‘Yarhibol’ olarak adlandırmışlardı ve bu tanrı Babil’deki ‘Şamas’a benzer özelliklere sahipti. Ayrıca Palmirlilerin ‘Malakbel’ adını verdikleri doğan güneşi simgeleyen tanrı ismi bulunmaktaydı bu inanış ise ‘Ba’lebek’ inanç sisteminde buluna güneş tanrısı ‘Merkür’den alınmış bir inançtı. Bu bağlamda güneşe atfedilen kutsallık, yücelik ve tanrılık inancından dolayı Cahiliye Devrinde ‘Güneşe Tapan, Güneşin Kulu’ gibi anlamlarına gelen ‘Abduşşems’ (عَبْدُ الشَّمْسِ) ibaresi şahıs ismi olarak yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Yemenli olan Sebe el-Kebîr adlı kişinin ‘Abduşşems’ ismini alan ilk kişi olduğu, ayrıca güneşe tapma ve ibadet etme inancını ortaya çıkardığı rivayet edilmektedir. Bu bağlamda Cahiliye devrinde güneşle ilgili birçok put ve tanrı ismi yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Örneğin; ‘Menât’ ve ‘Uzzâ’ putları bu duruma güzel bir örnektir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de ismi geçen, İslamiyet’in ortaya çıkışı esnasında, Sakîf kabilesinin putu olarak kabul edilen ‘Lât’²⁹ putu ise güneşi temsil eden bir tanrıça ve Cahiliye Araplarının en eski ilahlarından sayılıyordu. Bununla birlikte Safâlîlulara ait bulunan bir kalıntıda Lât putunun güneşin bir parçasıymış gibi fakat başka kalıntılarda ise at ve çıplak kadın olarak resmedildiğine de rastlanmıştır. Ayrıca Lât putunun Hicaz bölgesine ise Lut gölü civarında yaşamış olan Nabatîler’den geldiği varsayılmaktadır.³⁰

Klasik İslam kaynaklarından elde edilen bilgilere göre Cahiliye Devrinde güneş tanrıçalarından biri kabul edilen Uzzâ putunun, Menât ve Lât putlarında olduğu gibi Hicaz bölgesinin yanı sıra ayrıca, Safâ, Nabat, Şam ve Irak bölgesinde de tapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Güney Arabistan’da bulunmuş olan bir kitabe kalıntısında ‘Emetu Uzzâ’ olarak yazılmış bir kadın ismine rastlanmış olması, Uzzâ inancının bu bölgede de var olduğunu göstermektedir. Bilindiği üzere Cahiliye Devrinde Araplar arasında putperestlik oldukça yaygın bir inançtı. Cahiliye Arapları put anlamına gelen ‘sanem’ (صنم) çoğulu ‘esnam’ (أصنام) olan ve yine ayrıca ‘vesen’ (وثن) çoğulu ‘evsân’ (أوثان) olan ibareleri putlar için oldukça yaygın bir şekilde kullanmışlardır. Put manasına gelen ‘sanem’ (صنم) ibaresinin bir diğer anlamı ‘heykel’ sözcüğüdür. Ayrıca ‘sanem’ (صنم) kelimesi Aramice ve İbranice’deki ‘salm’ sözcüğünün Arapçalaştırılarak ‘Allah’tan başka tapılan varlık veya nesne’ anlamını kazanmıştır. Tarihçi İbnu’l-Kelbi’ ise put anlamında kullanılan ‘vesen’ (وثن) ve ‘sanem’ (صنم) kelimelerinin eş anlamlı olduğunu belirtmiş ve ayrıca Cahiliye devri Araplarının tapıp, inandıkları objeler eğer heykel şeklinde ise bunları put anlamında kullanılan ‘evsân’ (أوثان) ve “dikili taş” anlamına gelen ‘ensâb’ (أنساب) olarak adlandırdıklarını ifade etmiştir. Bununla birlikte, Cahiliye Devrinde Arapların tapmak için kendilerinin ahşaptan oydukları, gümüş veya altından kalıplar dökerek yaptıkları putları ‘sanem’ (صنم) taştan yaptıklarını ise ‘vesen’ (وثن) olarak adlandırdıklarını belirtmiştir. Bununla birlikte, Mekke’de Cahiliye devrinde her evde tapmak için bir put bulunmaktaydı.³¹ Güney Arabistan’da Güneş, ay ve zühre yıldızı tanrılar sisteminin yanı sıra bunların dışında Medine yakınlarında Yenbû’nun Ruhât civarında yaşayan Huzeyl Kabilesinin putu olan ve ayrıca Hz. Nuh’un çağdaşlarının inanıp taptığı putlardan biri olan ‘Suvâ’ adı verilen kadın şeklinde bir put olup Kur’ân-ı Kerîm’de ‘Yeûk’, ‘Yegûs’ ve ‘Nesr’ putları ile birlikte ismi geçmektedir.³² Fakat ‘Suvâ’ putunun adı İslamiyet’in ortaya çıkışı esnasında önemini kaybetmiştir çünkü bu putun ismi herhangi bir şahsa isim olarak verilmemiştir ama diğer birçok putun ismi şahıs adı olarak Arabistan’da kullanılmıştır.

‘Yegûs’ ‘yardımcı’ manasında olup Aslan şeklinde Yemen’de yaşayan Cureş ve Mezhic kabilelerinin taptığı putlarıydı. Bununla birlikte, ‘Yeûk’ adı verilen, ‘Koruyucu’ anlamında kullanılan ve at şeklinde olan bir put ile Himyerîlerin Yahudi olmadan önce ve Hicaz’ın bazı yerleşim yerlerinde biliniyor tapınılan ‘Nesr’ Kartal anlamına gelen

putları bulunmaktaydı. Mekke'nin güneyinde, Yemen yolu üzerinde Tebâle'de bulunan bir diğer put ise 'Zulhalasa' adı verilen beyaz bir taş üzerine taç oyulmuş bir puttu. 'Zulhalasa' adlı puta Tebâleliler ile Becîle, Umâmeoğulları, Haş'am, Hevâzin ve Ezd Araplarından bir kısmı inanır, onun adına kurban keser ve taparlardı.³³

Cahiliye Döneminde putperestlik oldukça yaygındı bu durumun doğal bir sonucu olarak put evleri şeklinde inşa edilmiş tapınakların sayısı oldukça fazlaydı. Bununla birlikte Cahiliye Döneminde Arapların içinde yaşadıkları evleri tapınak vazifesi görmekteydi çünkü her evde bir put bulunmaktaydı. Bununla birlikte Cahiliye Araplarının öncelikli hedefi tapacakları bir put ve tapınak elde etmektir. Bir put ve tapınağa sahip olmak için gerekli maddi imkânı bulunmayanlar Kâbe'ye veya diğer put tapınaklarının herhangi birine giderek Kâbe'nin veya tapınaklardan birinin önüne put olarak beğendiği bir taşı diktikten sonra gittiği tapınağın ve putun etrafında dönerek ve bunu tavaf niyetine yaparlardı. Bununla birlikte Göçebe Araplar konakladıkları bölgelerde çadırdan tapınak kurarak tapınma ihtiyaçlarını giderirlerdi. Cahiliye Devrinde tapınaklara çeşitli adlar verilmiştir. Bu isimlerden en yaygını ev anlamına gelen 'beyt' (الْبَيْت) kelimesiydi ayrıca küp şeklinde olan tapınaklar ise Kâbe (الْكَعْبَة) olarak adlandırılmaktaydı.

Cahiliye Devrinde 'beyt' ve 'Kâbe' isimleri dışında tapınaklara tâgut, mâbed, heykel, mekrib, harem ve mescid gibi adlar verilmiştir. Himyerîlerin San'a'da bulunan Riyâm adlı mabetleri Cahiliye devri tapınaklarının en ünlülerinden biri kabul edilirdi. Bu bağlamda Himyerîler, Riyâm adlı mabetlerini kutsal sayar ve onun için kurban keserlerdi. Fakat Yahudiler Riyâm tapınağını ortadan kaldırmışlardır. Cahiliye Devrinde birçok tapınak bulunmaktaydı. Örneğin; Kûfe ile Basra arasında, Zahr bölgesinde bulunan Sindâd denilen yerde, İyâd adlı Arap aşiretinin tapınakları bulunmaktaydı. Ayrıca 'Zulhalasa' adlı put için Tebâle adlı yerde bir tapınak inşa edilmiş ve Mekke'de bulunan 'Kâ'betu's-Şimâliyye' olarak bilinen Kâbe'den ayırmak için bu tapınak 'Kâ'betu'l-Yemâniyye' diye adlandırılmıştır. Bununla birlikte Sakîflilerîn, Lât putu için inşa ettikleri tapınak da oldukça önemli bir tapınaktı ve ayrıca Sakîfliler inşa ettikleri tapınağı Kâbe'nin rakibi olarak görürlerdi.³⁴ Bu bağlamda Cahiliye Devrinde, Cuheyne kabilesinin ileri gelenleri ile Ebrehe Arapları Mekke'de bulunan Kâbe'de ibadet etmekten uzaklaştırmak amacıyla 'Sana' ya bir tapınak kurmuşlardır fakat bu

girişimlerin, Mekke’de bulunan Kâbe’nin saygınlığının ve Arapların Kâbe’ye olan ilgilerinin azalmasına herhangi bir etkisi olmamıştır.

Kâbe içinde bulunan putların sayısı 360 adetti ve bu putların en önemlisi ve en büyüğü olan ‘Hubel’ Kureyş kabilesinin en önemli putu kabul edilirdi. Kâbe içinde sayısı 360’ı bulduğu rivayet edilen putların en büyüğü olan Hubel, Kureyş’in en önemli putu olarak gösterilirdi. Batılı kaynakların bazısı ‘Hubel’ putunu ay tanrısının sembolü olarak kabul ederlerdi ayrıca Nabat kitabelerinden elde edilen bilgilere göre ‘Menato’ ve dağ tanrısı anlamına gelen ‘Zûşerâ’ ile birlikte ‘Hubel’ ismine rastlanmıştır. Ayrıca ‘Hubel’ sözcüğünün şahıslara ve sülalelere verilmiş olması, ‘Hubel’ putunun başlangıçta Kuzey Arabistan tanrılarında olduğunu ispatlamakta ve Mekke’ye dışarıdan getirildiğini göstermektedir. Cahiliye Devrinin diğer önemli iki putu ise Kâbe’nin çevresinde bulunan ‘Îsâf’ ve ‘Nâile’ adlı putlardı. Bu putlardan biri olan Îsâf Safâ’da, Nâile ise Merve’de bulunmaktaydı. Îsâf ve Nâile inancı, Cahiliye Araplarında kahramanlara tapmanın bir sembolü kabul edilirdi. Ayrıca İslâm’ın ortaya çıkışı sırasında Kâbe içinde peygamber ve melek tasvirlerinin bulunduğu rivayet edilmiştir.³⁵

Cahiliye Devrinde Araplar çoğu zaman birbirleriyle savaşır ve kabileler halinde yaşarlardı ayrıca aralarında siyasi bir birlik olmadığı gibi tam olarak ortak bir inanca sahip değillerdi. Araplar, Cahiliye Döneminde inşa ettikleri put evlerinde dua eder, adaklar adayıp kurban keser, inandıkları putun etrafında dönüp onu tavaf edip secde eder ve tanrılarının rızasını kazanmak için sadaka verirlerdi. Cahiliye Araplarının yapmış olduğu bu gibi ibadetlerin amacı sağlıklı olmak, savaşlarda başarı elde etmek, para kazanmak ve ayrıca erkek evlat sahibi olmaktı fakat bu gibi kazanımları elde etmek için taptıkları putların kendilerine yardım etmeleri gerektiğine inanıyorlardı. Cahiliye Devrinde Araplar ibadetlerini, kurban kesme ve sadaka verme gibi iyilikleri yaşadıkları dünyada istediklerini elde etmek için yaparlardı ahiret inançları yoktu. Her şeyin yaşadıkları dünyada olup biteceğine inanırlardı öldükten sonra hesaba çekilebilecekleri gibi bir inanca ve düşünceye sahip değillerdi.

Bununla birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de müşriklerin, Allah’ın kıyamet günü insanları diriltip bir araya toplayarak hesaba çekeceğine ayrıca cennet ve cehennem inancı ile ahirete inandıklarına dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Aksine, birçok ayette müşriklerin ahirete inanmayıp, inkâr ederek³⁶ böyle bir inancın olduğunu söyleyenlerin

samimi olmadıkları belirtilmiştir.³⁷ Cahiliye Arapları, insanların yeniden dirileceğine inanmıyor ve bu durumu ‘eskilerin masalları’ olarak kabul ediyorlardı.³⁸ Ahiret inancını inkâr eden ibarelere Cahiliye şiirinde de rastlanmaktadır. Örneğin; Cahiliye döneminde yaşamış şairlerden biri olan Şeddâd b. Esved’in şöyle bir dizesi bulunmaktadır. “Hz. Muhammed, beni yeniden diriltileceğimi söyleyerek mi korkutuyor” bu kıtada insan ruhunun bedenden ayrılıp gittikten sonra yeniden dirilmesinin imkânsız olduğu görüşü belirtilmiştir. Bununla birlikte Cahiliye devrinin önemli şairlerinden sayılan Tarafe, yazmış olduğu muallakasında da sonsuzluk diye bir kavramın olmadığını ve bu nedenle insanın yapabileceği en güzel şeyin dünya zevklerinden mahrum kalmamak olduğunu ifade etmiştir.³⁹

Cahiliye Araplarında ahiret inancını inkâr etme durumu yaygın olmasına rağmen öldükten sonra dirilme inancının olduğunu gösteren bazı kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin; Cahiliye Devri Araplarının bazılarının ölen kişinin mezarı başına bir deve bağlayarak su ve yem vermeden ölüme terk etmişlerdir. Bu bağlamda ölen kişinin yeniden dirilip ölüme terk ettikleri ‘beliye’ ya da ‘akire’ adını verdikleri deveye binip mahşer alanına gideceği inancına sahiptiler. Bazı Araplar ise ölen kişinin mezarının başına giyecek ve yiyecek gibi malzemeler bırakırlardı. Bunun sebebi ise ölen kişinin dirilip tekrar dünyaya döneceğine inanmalarıydı. Cahiliye Devrinde Araplar hac ibadetini yerine getirmek için Beytu’l-Harâm’ı ziyaret eder ve her kabile kendilerine ait olan putun önünde saygıyla durup, dua eder ve ona tapardı.⁴⁰ Cahiliye Devrinde güneşe tapan Araplar ise güneşi temsil eden putun bulunduğu tapınağa giderek güneşin doğuşu, tepe noktasına vardığı zaman ile batışı esnasında günde üç vakit dua ve ibadetlerini yerine getirirlerdi. Bu bağlamda İslamiyet’te güneşe tapanların ibadet zamanı olan bu üç vakit ‘kerahet vakti’ olarak adlandırılmış ve güneşe tapanlara benzememek için Müslümanların güneşin doğuşu, tepe noktasına vardığı zaman ile batışı esnasında namaz kılmaması kuralı getirilmiştir.⁴¹

Sebeliler’in ve Kureyş’lilerin aya ve güneşe secde edip taptıklarına dair Kur’ân-ı Kerîm’de ayetler bulunmaktadır.⁴² Bununla birlikte, Cahiliye Devrinde Arapların bir kısmının Yahudi ve Hıristiyanlardan etkilenip örnek alarak onların orucuna benzer bir oruç tutmuşlardır. Bu oruç inancında yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmuş ve ayrıca sessizliğe bürünüp inzivâya çekilmişlerdir. Bu bağlamda rivayetlere göre

Kureyş aşireti aşure orucuna benzer bir oruç tutmuştur. Cahiliye Devrinde görülen diğer âdetler ise oldukça yaygın bir gelenek olan erkek çocuklarını sünet ettirmek, gusül almak ve ölen kişinin yıkanıp kefene sarılıp defnedilmesidir. Cahiliye Devrinde görülen ve İslamiyet inancıyla benzerlik gösteren gusül almak, ölünün yıkanıp kefenlenmesi ve erkek çocuklarının sünet ettirilmesi Cahiliye Devri Araplarının bir kısmında görülen inançlardır. Bu inançları Cahiliye Dönemi Araplarının tamamında görmek imkânsızdır. Bu bağlamda İslam âlimlerinin bazıları ayette belirtilen ‘müşrikler pistir’⁴³ ibaresinde bulunan pis sözcüğünün cünüplük manasında kullanıldığını ifade etmişlerdir.⁴⁴

Cahiliye Devrinde Araplar arasında düzenli bir şekilde her sene hac ibadeti yapılırdı. Cahiliye Araplar nesli⁴⁵ sayesinde her yıl hac mevsimini ilkbahar ve yaz aylarına denk getirirlerdi ve bu ayları ‘haram aylar’ diye adlandırıyorlardı. Bununla birlikte ‘haram aylarında’ birbirleriyle savaşmaz bu dönemi barış ve huzur içinde geçirirlerdi. Bu bağlamda Cahiliye Arapları hac vazifesi için hem Mekke’de bulunan Kâbe’yi hem de Zulhalasa, Menât ve Uzzâ gibi kutsal sayılan putların bulunduğu diğer tapınakları da ziyaret ederlerdi ve bu ziyaretler bayram havası içinde yapılırdı. İslamiyet’te değer verilen el-Heceru’l-Esved taşına ise Cahiliye Arapları daha fazla saygı göstermiş ve bazı Araplar ona tapmışlardır.⁴⁶ ‘Tavaf etmek’ Cahiliye devrinde diğer bir yaygın ibadet şekillerinden idi. Bu bağlamda Cahiliye Arapları yalnız Kâbe’yi değil, taptıkları putları, putların içinde bulunduğu put evlerini tavaf ederlerdi. Bununla birlikte Cahiliye Devri kadınları ve diğer kabile mensupları hep birlikte günahlarından arındıklarını göstermek amacıyla üzerlerindeki elbiseleri çıkarıp tavafı çıplak olarak yaparlardı ve tavafı çıplak yapanlar ‘hille’ diye adlandırılırdı.⁴⁷ Cahiliye Devrinde birbirinden farklı putlara tapıldığı için tavaf esnasında birbirinden farklı telbiyeler duymak mümkündü.⁴⁸

İslamiyet’ten önce Cahiliye Araplarının Yahudilerle ilişkilerinin boyutları ve Yahudiliğin Arapların yaşayışı ve inançları üzerindeki etkilerine dair bilgiler azdır. Bununla birlikte, Yahudilerin dini kanunlarını yorumlayan ve bu kanunlara göre ortaya çıkabilecek yeni sorunlara çözüm getirmeye çalışan derleme bir kitap olan Talmud’da Basra Körfezi çevresinde yaşayan Araplarla ticari ilişkiler içerisine girdikleri belirtilmiştir. Ayrıca yine Talmud’da Yahudi din adamlarına bir grup Arap’ın giderek Yahudiliği kabul ettikleri ifade edilmiştir.⁴⁹

Müslüman tarihçilerin bazıları Yemen’de hüküm süren Himyerîlerin hükümdarı olan Tubba’nın Kuzey’e yapmış olduğu sefer dönüşü yanında iki Yahudi din adamı getirdiği ve bu iki Yahudi din adamının hükümdarı ikna edip putları kırdırarak Yemenlileri Yahudi olmaya ikna ettiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte Evs ve Hazrec kabilelerinden bazı kişilerin Yemen’den ayrıldıktan sonra Medine ve civarında yaşayan Yahudilerin tesiriyle Yahudiliği kabul etmişlerdir. Ayrıca Cüzâm ve Gassân Kahtânilerin bir kolunu oluşturan Arapların bir kısmının da Yahudiliğe girdikleri ifade edilmiştir.⁵⁰

İslamiyet’ten önce kısmen Yesrib ve civarı ile Yemen haricinde Yahudilik Araplar arasında fazla yayılmamıştır. Bununla birlikte Kudüs’ün milattan önce VI. yüzyılda Buhtunnasr tarafından işgal edilmesi ve Bâbil esareti esnasında işgalcilerden kaçıp Hicaz bölgesine gelen Yahudiler Vâdilkurâ, Hayber, Fedek ve Medine gibi yerlere yerleştiler. Suriye ve Filistin’de yaşayan Yahudilerin bir kısmı ise Suriye’de Hıristiyanlığın yayılmasından ve Romalıların sıkı takibine maruz kaldıkları için Hicazda yaşayan dindaşlarının yanına göç etmek zorunda kalmışlardır. İslamiyet gelmeden önce Hıristiyanlık Cahiliye Arapları üzerinde daha etkili olmuştur. Bu bağlamda Hıristiyanlık, V. yüzyılın ortalarında doğuda Melkîler, Ya’kübîler ile Nastûrîler olarak üç kısma ayrılmış ve ayrıca Irak ve Fars bölgesinde yaşayan Hıristiyanların birçoğu Nastûrî mezhebini kabul etmeleri sonucu Hîre şehrinde Arapların oluşturduğu Hıristiyan bir topluluk ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Hîre hükümdarları misyonerlerin Hıristiyanlığı yayma girişimlerine karşı koymak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Fakat 563 yılında tahta çıkan Amr b. Hind, kiliseler yaptıran ve Hıristiyan olan annesi Hind b. Hârise’nin tesiriyle Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Hıristiyanlığın kuzeyde en fazla yayılma imkânı bulduğu Arap toplumlarından birisi de Gassânîlerdir. Ayrıca, Gassânîler Ya’kübî mezhebine girmiş ve Münziroğulları yönetiminden çok önce Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi. Cahiliye Araplarının Putperest inancından vazgeçmelerinin en büyük nedeni puta tapmanın ilkel ve sade bir şeklinin olmasıdır. Hıristiyanlığın ise putperestliğe nazaran daha mistik bir cazibeye sahip olması ayrıca Hıristiyanların süslü ve gösterişli kiliselerinin, renkli dini kıyafetlerinin, ayınlarının, heykellerinin ve çeşitli ikonalarının bulunması Arapları oldukça etkilemiştir. Bu faktörlerin dışında en önemli etken Hıristiyan din adamlarının ve

misyonerlerin telkinleri ve anlatımları Cahiliye Araplarının Hıristiyanlığı kabul etmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte Cahiliye Devrinin önemli şairlerinden ve ileri derecede putperest olan İmrulkays ile Abdullah b. Aclân bile Hıristiyanlığın çekiciliğinden bahseden şiirler yazmışlardır. Hıristiyanlık Suriye ve Irak'ta yaşayan Gassânîler ile Hîreliler daha sonra Lahm, Suleyh, İyâd, Âmile, Tağlib, Bekr, Cüzâm, Behrâ ve Tenûh gibi birçok Arap kabilesi arasında kabul görüp yayılmıştır.⁵¹

Hıristiyanlık öncelikle Kuzey Arabistan'da yayılma imkânı bulduktan sonra bir nebze Arap Yarımadası'nın deniz ulaşımının yapılabildiği yerlerde özellikle Yemen'de kabul görmüştür. Hıristiyanlık dininin Yemen'e öncelikle Bizans Hükümdarı Justinianus döneminde (527-565) Bizans'ın hüküm sürdüğü bölgelerden kaçıp Kuzey Yemen'de bulunan Necran bölgesine gelen Hıristiyanlığın bir kolu olan, Hz. İsa'yı insan ve tanrı olarak kabul eden Monofizitler'in Hıristiyanlık inancının Yemen'de yayılmasında büyük katkıları olmuştur. Bununla birlikte Doğu Roma hükümdarları Hıristiyanlığı diğer hüküm sürdükleri bölgelerde olduğu gibi bir araç olarak kullanmışlardır. Bu bağlamda ticaret ağlarını geliştirmek, bölgeyi etki altına almak için Necran'a Hıristiyan din adamlarını göndererek bölgede 'Necran Kâbesi' diye bilinen bir manastır inşa etmişlerdir. Ayrıca bir müddet sonra Habeşî Hıristiyanlar, Bizanslıların yardımıyla Yemen'i kontrol altına aldıktan sonra Yemen'de Hıristiyanlığı yaymak amacıyla büyük çaba sarf edip halka zulmeden ve Kâbe'yi yıkma girişiminde bulunan Ebrehe de Yemen'de daha önce inşa edilmemiş ihtişamlı 'Kulleys' adı verilen bir kilise yaptırmıştır.⁵²

Sonuç

Cahiliye Devri Araplarının dini inançları ile ilgili bilgiler, Kuzey ve Güney Arabistan'da bulunan kitabeler ile arkeolojik kazılardan elde edilen verilere dayanmaktadır. Bu bilgilerde Cahiliye Devrinde tapınılan put ve tanrı isimleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bununla birlikte Cahiliye şiiri ve atasözleri de dönemle ilgili değerli bilgileri içermektedirler. Bu kaynaklar dışında Cahiliye Araplarının dinleri ile ilgili bilgiler Kur'ân-ı Kerîm, hadis, tefsir, siyer ve tarih alanında telif edilmiş kitaplarda da mevcuttur. Cahiliye devrinde Araplar arasında Yahudilik, Hıristiyanlık, Sabîlik ve Haniflik gibi dini inançlar bulunmaktaydı; fakat en yaygın dini inanç putperestlikti. Bununla birlikte putperestlik bedevi Araplar arasında oldukça yaygın bir inanıştı. Araplar önceleri yaratıcının varlığını inkâr etmiyorlardı, fakat zaman içerisinde büyüklüğünden çekindikleri Allah'a sadece araçlar vasıtasıyla ulaşabilecekleri düşüncesiyle putlar edinmişlerdir. Bu bağlamda Cahiliye Devrinde Arapların temel inancı putperestlik olsa da, yaratıcıyı ifade eden ve 'Allah' diye isimlendirilen yüce bir varlığın olduğuna inanıyorlardı. Bu bağlamda Cahiliye devrinde Hz. İbrahim'in dini olan Hanifliğe inanmış kişiler bulunması, Allah inancının olduğunu göstermektedir. Güney Arabistan'da var olduğu bilinen daha sonra ticaret sayesinde Mekke'ye taşınmış olan Hanif inancı Cahiliye şiirinde de yer almaktadır. Cahiliye Şiirinde yer alan rahman sözcüğü bir tek yaratıcının olduğu anlamına gelmektedir. Cahiliye Devrinde genel olarak Araplar putları Allaha yaklaşmak için bir aracı olarak kullanıyorlardı. Bu bağlamda sıkıntılı zamanlarında putları aracı yaparak Allah'a yalvarıp ondan yardım istiyorlardı, önemli yeminlerini Allah adına yapıyor ve onun adına kurban kesiyorlardı. Bütün bu göstergeler Cahiliye Araplarında net bir inancın olmadığını göstermektedir çünkü bir taraftan yaratıcının olduğuna inanıyor fakat aynı zamanda putlara da tapıyorlardı. Cahiliye Araplarının putlar için kullandığı en yaygın ifadeler, sanem ve vesen kelimeleriydi. 'Heykel'in' karşılığı olarak kullanılan sanem, 'Allah'tan başka tapılan şey' anlamında kullanılmaktaydı. 'Dikili taş' anlamına gelen 'Nasb' ise taştan yapılmış putlar için kullanılmıştır.

Cahiliye Döneminde Arapların ibadet etme gayesi dünyevi arzularına kavuşmaktı. Araplar ibadetlerini putların konulduğu evlerde yapar, putlara secde ve dua ederlerdi. Genellikle sağlık, para, başarı ve çocuk sahibi olmak için putlardan medet umarlardı. Cahiliye Araplarında

ahiret inancı yoktu fakat ölen kişinin mezarına yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaç malzemeleri konulur ayrıca mezarın başına ölüme terk edilen ve mahşere giderken ölüye binek olacağına inanılan bir hayvan bırakılmaktaydı bu durum Arapların bilinçaltında öldükten sonra ikinci bir hayatın var olduğuna dair bir düşüncenin yattığını göstermektedir. Cahiliye Devrinde dini ibadetlerin yapıldığı en önemli yer Kâbe ve çevresiydi. Bu dönemde Hac ibadeti düzenli bir şekilde yerine getirilirdi. Hac döneminde savaşıma ve kabileler arası çatışmalara son verilirdi. Kabileler Kâbe'yi tavaf eder ve tavaf esnasında kendi putlarının önünde eğilir ve dua ederlerdi. Hac ibadeti putların yer aldığı diğer tapınaklarında ziyaretini kapsardı. Tapınaklar kutsal sayılır ve Tanrının evi olarak kabul edilirdi. Tapınaklarda bulunan putlara çeşitli hediyeler, güzel kokular sunulur, adaklar adanır ve hayvanlar kurban edilirdi. Putlar Cahiliye Araplarının hayatlarının en değerli varlıklarıydı çünkü önemli bir karar almadan önce veya dünyevi arzuları ile ilgili isteklerinde danışacakları tek merci putlardı. Putlar hem onlara yol gösteren bir kılavuz hem de taptıkları değerli bir varlıktı bu yüzden herkesin evinde taptığı bir putu ve ayrıca putlar için put evleri bulunmaktaydı. Bununla birlikte Cahiliye Arapları önemli bir karar öncesi putlardan yardım dileyerek ve onların huzurunda fal okları çekerek günlük hayatta karşılaştıkları sorunlara çözüm ararlardı.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî. (1995). *Müsned*. (nşr. Şuayb el-Arnaût) Beyrut: Dâru'l-fikr.
- Cevâd, A. (1968-1973). *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, I-X, Beyrut: Dâru Şâdir.
- Cevad A. (1993). *Mufasssal Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*. c.VI, Mısır:
- Demombynes, M. G.(1957). *Mahomet*. Paris.
- Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b.Mufaddal Râgıb el-İsfahânî. (2010). *el-Müfredat fi garibi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Halil İtani) I. Beyrut : Daru'l-Ma'rife.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec Alî b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. (1905) *el-Egānî*, (nşr. el-Hâc Mahmûd es-Sâsî) IV, Kahire: Mektebe Vehbe.

- el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd. (1956-1957). *eş-Şihâh*, “dyn” md. I-VII, Kahire: Dâru'l-Maarif.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. (2013). *Taberî Tefsiri*. İstanbul: Hisar Yayınevi.
- el-Ya'kübî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih. (2010). *Tarihu'l-Ya'kubi*. Beyrut: Muessesetu'l-A'lemi li'l-Matbuat.I-II.
- ez-Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. (1853). *Şerhu'l-muallakât*. Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Beyân.
- el-Âlûsî, Mahmûd Şükrî. (1923). *Bulûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*. (nşr. M. Behcet el-Eserî) Kahire: El-Matba'atu'l-Emiriyye. I-III
- Fahreddin er-Râzî. (1999). *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî.
- Gardet, L. (2015). *İslam Teolojisine Giriş*. (trc. Ahmet Arslan) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Haddad, Y.Y. (1974). *The Conception of the Term Din in the Qur'ân*, Paris.
- Hommel, F. (1985). Arabistan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.
- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Muhammed b. İshâk. (1978) *el-Fihrist*, (nşr. G. Flügel) Leipzig.
- İbnu'l-Kelbî, Hişâm b.Muhammed. (1969). *Kitâbu'l-Esnâm*, (trc. Beyza Düşüngen) Ankara.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. (1996). *Lisânu'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Şâdir. I-XV.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. (1980). *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. Kahire: Mektebetu dâru't-turâs. IV- VII
- İbn'ul-Kayyim el-Cevziyye. (2006). *Zâdu'l-meâd*. İstanbul: Polen Yayınları III.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik. (1955). *es-Sîre en-nebeviyye* (Thk).Mustafâ es-Sekkâ Beyrut: Dâr İhyâ' et-turâs el'arabî. I-IV.

- Mes‘ûdî, Ali b. Hüseyin. (1948). *Murûcu’z-zehab ve me‘âdinu’l-cevher*. (nşr. M. Muhyiddin Abdulhamîd) Kahire: Dâru’l-Maarif. I-IV.
- Müller, M. (1873). *Introduction to the Science of Religion*. London: Longmans Green and Co. Collection
- Müslim, el-İmam el-Hâfız Hucetu’l-İslam İbnu’l-Haccac el-Kuşeyri en-Nişaburi (1955) *Sahîh*. (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî) Kahire: Mektebe Vehbe.
- Renan, E. (1955). *Histoire Générale et Système Comparé des Langues Sémitiques*, Paris.
- Sâlim, S. A. (1975). *Târîhu’l-Arab kable’l-İslâm*. İskenderiye: Dâru Lübnan.
- Şemseddin M. G. (2013). *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Şeyh İnyetullah. (1990). *İslam Öncesi Arap Düşüncesi*. (Çev.) Kürşat Demirci, Editör: M. M. Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi içerisinde*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Watt, W. M. (1986). Hz. Muhammed Mekke’de. (Çev.) M.Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Winnett, F. V. (1941). *Pre Islamic Arabic Referances*.

¹ Cevad Ali, Mufassal Tarihi’l-Arab Kable’l-İslam, 2. b., 1993, VI,s.5

² W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed Mekke’de, Çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara 1986. s.115

³ Şeyh İnyetullah İslam Öncesi Arap Düşüncesi, Çev. Kürşat Demirci, Editör: M. M. Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi içerisinde*, İnsan yay. İst. 1990. s.156

⁴ W. Montgomery Watt, Hz. Muhammed Mekke’de, Çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara 1986. s.30

⁵ es-Sihâh, “dyn” md. c.1 s.21

⁶ el-Müfredât, “dyn” md. s.53-55

⁷ Lisânü’l-Arab, “dyn” md. c.13,s.164.

⁸ Kâmûs Tercümesi, “dyn” md. c.2 s.359

⁹ Müller, M. (1873). *Introduction to the Science of Religion*. London: Longmans Green and Co. Collection s.34.

¹⁰ Demombynes, M. G.(1957). *Mahomet*. Paris. S.504

¹¹ Tevbe 9 / 29; es-Sâffât 37 / 53; el-Vâkıa 56 / 86

¹² Haddad, Y.Y. (1974). *The Conception of the Term Din in the Qur’ân*, Paris. s. 114.

¹³ İbnu’n-Nedîm, Ebu’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’küb İshâk b. Muhammed b. İshâk, (1978) *el-Fihrist*, (nşr. G. Flügel) Leipzig. s. 138

- ¹⁴ İbnu'n-Nedîm, a.g.e., s. 109
- ¹⁵ el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, (1905) el-Egânî, (nşr. el-Hâc Mahmûd es-Sâsî) IV, Kahire: Mektebe Vehbe. s.122.
- ¹⁶ Cevâd, A.(1968-1973). el-Mufassal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm, I-X, Beyrut: Dâru Şâdir. VI, s.8
- ¹⁷ İbnu'l-Kelbî, Hişâm b.Muhammed,(1969). Kitâbu'l-Esnâm, (trc. Beyza Düşüngen) Ankara.s.6
- ¹⁸ et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, (2013). Taberî Tefsiri. İstanbul: Hisar Yayınevi. c.1,s.131.
- ¹⁹ el-Ya'kübî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh, (2010). Tarihu'l-Ya'kubi. Beyrut: Muessesetu'l-A'lemi li'l-Matbuat.I-II. s.197.
- ²⁰ Ernest Renan, I, 1 vd.
- ²¹ Cevâd, A. a.g.e. VI,s.103.
- ²² Mürücü'z-zeheb, II, 145-146.
- ²³ El-Hac 22/30-31.
- ²⁴ Müsned, VI, 116.
- ²⁵ es-Sîre, I, 222-223.
- ²⁶ F.V.Winnett, "Pre Islamic Arabic Referances", MW, XXXI (1941), s. 353.
- ²⁷ Lutfî Abdülvehhâb Yahya. el-'Arab fi'l-'uşûri'l-kadîme, Beyrut 1979, s. 129.
- ²⁸ Hıdır Abbâs el-Cemîlî, Kabîletu Kureyş ve Eseruhâ fi'l-Hayâti'l-Arabiyyeti Kable'l-İslâm, Menşûrâtı'l-Mecmai'l-İlmiyyi, Irak-Bağdâd 2002, s. 126. Kuzey Arabistan'da Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret merkezi. Bugün Cevf adlı idarî bölgenin belli başlı yerleşim merkezlerinden biridir.
- ²⁹ Necm 53/19.
- ³⁰ F. Hommel, "Arabistan" (Tarih), İA, I, 490-491.
- ³¹ İbnü'l-Kelbî Kitâbü'l-Esnâm s.33.
- ³² Nûh 71/23.
- ³³ İbnu'l-Kelbî, a.g.e., s.23.
- ³⁴ İbnu'l-Kelbî,a.g.e, s. 22.
- ³⁵ İbnu'l-Kelbî, a.g.e., s.16.
- ³⁶ El-En'âm 6/29; en-Nahl 16/38; el-İsrâ 17/49.
- ³⁷ El-Bakara 2/8.
- ³⁸ Neml 27/67-68.
- ³⁹ ez-Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed (1853). Şerhu'l-muallakât. Beyrut: Mektebetü Dâri'l-Beyân. s.82
- ⁴⁰ Ya'kübî, a.g.e., c.I,s.255.
- ⁴¹ el-Âlûsî, Mahmûd Şükrî, (1923). Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-'Arab. (nşr. M. Behcet el-Eserî) Kahire: El-Matba'atu'l-Emiriyye. I-III s.215.
- ⁴² Neml 27/24; Fussilet 41/37.
- ⁴³ Tevbe 9/28.
- ⁴⁴ İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, (1980). Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm. Kahire: Mektebetu dâru't-turâs. IV- VII. s.74.
- ⁴⁵ Nesî, küfürde ziyâde olmaktadır. Kâfirler bununla aldatılır. Bir ayı helâl sayarlar. Başka sene ise, bu ayı haram sayarlar. (Tevbe sûresi: 38) İslâmiyet'in ilk zamanlarında ve İslâmiyet'ten evvel, kamerî sene aylarından Recep, Zilkâ'de, Zilhicce ve

Muharrem aylarında harp etmek haram idi. İslâmiyet'ten evvel, Arablar Receb veya Muharrem aylarında harp edebilmek için, ayların yerini değiştirebilir, ileri veya geri alırlardı. Peygamber efendimiz Vedâ hutbesinde nesînin kalmadığı husûsunda; "Ey Eshâbım! Haccı tam zamânında yapıyoruz. Ayların sırası, Allahü teâlânın yarattığı zamandaki gibidir" buyurdu. (Ali Cürcânî)

⁴⁶ İbn Kayyim, el-Cevziyye.(2006).Zâdu'l-meâd. İstanbul: Polen Yayınları III.s.612.

⁴⁷ Müslim, el-İmam el-Hâfız Huccetu'l-İslam İbnu'l-Haccac el-Kuşeyri en-Nişaburi (1955). *Tefsîr*. (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî) Kahire: Mektebe Vehbe. s.25

⁴⁸ Ya'kübî, a.g.e., c.I,s.256.

⁴⁹ Cevâd, A. a.g.e. VI,s.514.

⁵⁰ Ya'kübî, a.g.e., c.I,s.254.

⁵¹ Şemseddin M.G.(2013). İslam Öncesi Araplar ve Dinleri. Ankara: Ankara Okulu Yayınları. s.112.

⁵² Sâlim, S. A. (1975). Târîhu'l-Arab kable'l-İslâm. İskenderiye: Dâru Lübnan. s.405.